

УДК 94 (477-2)

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАГАЛЬНОРОСІЙСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ У ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОМУ РЕГІОНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Ольга Ядловська

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
Україна, 49000, м. Дніпро, пр-т Гагаріна, 26
e-mail: yadlovska54@ukr.net

Суспільно-політична ситуація у Південній Україні мала свої особливості. На початку ХХ ст. український політичний рух, який мав на меті відродження української державності, на Півдні був менш розвинутий, порівняно з іншими регіонами України. Таку точку зору свого часу висловив І. Лисяк-Рудницький [1, с. 155]. Особливістю регіону було те, що український рух тут мав сильніших конкурентів, ніж його представники в інших регіонах України.

Найчисельнішими з національних меншостей у містах регіону були росіяни, євреї та поляки, які відігравали провідну роль у ключових сферах громадського життя Півдня. Натомість українське населення домінувало у сільській місцевості та мало менший вплив на політичну ситуацію. Національні меншини склали більшість представників торгово-промислового капіталу, поміщиків, пролетарів регіону. Серед поміщиків Півдня переважали росіяни. Вони очолювали ключові пости на державній і військовій службі, контролювали сферу освіти, пресу та видавничу справу.

Росіяни в Україні репрезентували пануючу, привілейовану націю, за спиною якої стояла одна з найбільших держав світу. На відміну від інших етнічних груп, росіяни у своїй масі не вважали себе в Україні національною меншиною, бо Україна, на їх погляд, ніколи не була якоюсь особливою територією, що заслуговувала на національне самовизначення. Вони поділяли загальноросійські ідейно-політичні прагнення. Серед них були і зрусифіковані українці («малороси»). Всяке зростання сфери української культури (як і всякої іншої неросійської), вони оцінювали як замах на російську культуру, як культурний і політичний регрес. Це хворобливе світосприймання було прямим наслідком століть русифікаторської політики царизму в Україні, і зняряддям, і жертвами якої були росіяни та русифіковані українці [2, с. 69].

З одного боку, хід соціально-політичних подій на початку ХХ ст. у Російській імперії (соціальні суперечності, економічний і соціальний

гніт, поліцейський деспотизм та ін.) об'єднував у боротьбі всі соціальні верстви і на території України, створюючи основу взаємодії незалежно від національностей, і навіть сприяло утворенню та діяльності місцевих осередків загальноросійських партій. З іншого боку, це поставило нові виклики перед українським рухом, особливо у строкатому, з точки зору національного складу, південноукраїнському регіоні. Тому актуальним є питання, яким же чином діяли загальноросійські партії та організації, значна перевага яких була характерною для Півдня України, а також як наслідки діяльності зазначених сил вплинула на історію самого регіону.

Мета нашої розвідки полягає у визначенні основних напрямків становлення та розвитку всеросійських партій та організації на початку ХХ ст. у процесі історико-політичних змін, осмисленні ролі та місця зазначених сил у політичній боротьбі регіону та їх ставлення до українського національного руху, а також до національного питання – місця меншостей у державі, приділення особливої уваги регіональному рівню дослідження (Південь України).

Діяльність загальноросійських політичних партій та організацій на початку ХХ ст. привертала увагу істориків, однак у дослідженнях події у південноукраїнському регіоні або не висвітлюються, або окреслені опосередковано. Пласт студій присвячено дослідженню діяльності певних політичних сил у Російській імперії напередодні й упродовж революційної доби. Зокрема, у 20-х рр. ХХ ст. у своїх працях звернулись до висвітлення історії меншовиків І. Вардін [3], С. Диманштейн [4], Д. Єрде [5], есерів С. Чорномордик [6], а також чорносотенців О. Діденко [7], подаючи у своїх дослідженнях узагальнену характеристику їх діяльності на Україні напередодні та протягом 1917-1921 рр., однак практично не торкаючись питань розвитку зазначених політичних сил на Півдні. Натомість Б. Горев [8] і М. Равіч-Черкаський [9], досліджуючи анархістський рух, подекуди зверталися до південноукраїн-

ських сюжетів.

Протягом 1960 – на початку 1980-х рр. зроблено окремі спроби радянськими істориками дослідити історію загальноросійських «непролетарських» політичних партій, до яких зараховували усі політичні сили, окрім більшовиків, у працях К. Гусєва [10; 11; 12], В. Коміна [13; 14], Л. Спіріна [15]. Також розвиток історії меншовиків та есерів в Україні, зокрема і на Півдні, аналізував Р. Ветров і Б. Корольов [16; 17].

На сучасному етапі опубліковано наукові студії, присвячені громадсько-політичній діяльності окремих національних меншин регіону на початку ХХ ст. Н. Сіталова визначила аспекти розвитку Партії соціалістів-революціонерів на Півдні України напередодні й упродовж революції 1905-1907 рр. [18; 19; 20]. Діяльність меншовиків на Катеринославщині у 1903-1907 рр. досліджує О. Чепурко [21]. Історію анархізму на Півдні України на початку ХХ ст. проаналізовано у доробку Є. Врадїя [22]. У монографії А. Михненка, присвяченій історії Донецького басейну другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. [23], дослідник аналізує напрями діяльності російських есдеків Донбасу. Менш вивченою у вітчизняній історіографії залишається історія загальноросійських ліберальних сил на Півдні України. Зазначене питання оглядово висвітлено у роботі С. Донченко [24].

На початку ХХ ст. на Півдні України активно діяли загальноросійські політичні партії й організації, а також організації та політичні партії євреїв, німців, поляків, вірмен та ін. Серед конкурентів українського руху на першому місці стояли політичні сили російської етнічної групи, представники якої у південноукраїнському регіоні – Новоросії взагалі не вважали себе етнічною меншиною. Тут діяли найчисельніші в Україні відділи загальноросійських партій. Росіяни регіону та всі, хто перебував під їхнім впливом, майбутнє Південної України вбачали у складі оновленої Російської держави.

Місцеві осередки загальноросійських політичних сил були поліетнічними. В їхній роботі брали участь як росіяни, так і українці, євреї й інші національні групи. У регіоні діяли загальноросійські соціалістичні, ліберальні та консервативні політичні сили.

Розглянемо діяльність російських соціалістів на Півдні України на початку ХХ ст., до яких належали російські есдеки, есери, анархісти. У 90-х рр. ХІХ ст. із соціалістичних гуртків виникли перші осередки Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) у регіоні [25, с. 11]. Не виступаючи ідейно одно-

рідною силою, РСДРП у 1903 р. розкололася на меншовиків і більшовиків. Окремі організації останніх виникли у Катеринославі, Херсоні, Одесі, Миколаєві [26, с. 42]. Програма РСДРП, прийнята на ІІ з'їзді партії у 1903 р., не містила окремих положень щодо українського питання. Автори цього документа визнавали право на самовизначення за всіма націями, що жили в імперії. Вважалось за необхідне введення обласного самоуправління в усіх місцевостях, що відрізняються побутом і складом населення [27, с. 31, 32; 28, с. 54, 55]. Проте, ставлення членів РСДРП до питання самовизначення націй визначалось політичною ситуацією. Так, учасники наради ЦК РСДРП у 1913 р. відмічали, що «питання про право нації на самовизначення (тобто забезпечення конституцією вільного та демократичного рішення питання про відокремлення) не можна плутати з питанням про доцільність відокремлення нації. Щодо останнього питання, то його соціал-демократична партія має вирішувати у кожному випадку цілком самостійно, виходячи з інтересів... класової боротьби пролетаріату за соціалізм» [29, с. 71]. Така позиція відкривала широкі можливості для політичних спекуляцій. Зокрема, для більшовиків, на думку І. Лосєва, національне питання було зручною можливістю використати і цей матеріал для руйнації імперії у своїх партійних інтересах [30, с. 124].

Про масштаби діяльності РСДРП у регіоні на початку ХХ ст. свідчить чисельність місцевих парторганізацій у 1905-1907 рр. За даними російських істориків І. Кисельова, А. Кореліна та В. Шелохаєва, організації РСДРП у Катеринославській губернії мали 6515 членів, Таврійській – 1100 осіб, а Херсонській – 1 тис. [31, с. 77, 78]. Місцеві есдеки поширювали власні листівки та пресу [32, арк. 171; 33, арк. 61; 34, арк. 41, 43]. На Півдні України були представлені різноманітні партійні об'єднання, у т.ч. учнівські [35, арк. 10].

Одним із засобів впливу на владу для РСДРП, яка діяла нелегально, була участь у роботі Державних Дум. Більшовики бойкотували вибори І Думи, а меншовики взяли у них участь для пропаганди своїх ідей. У виборах до ІІ-ІV Дум брали участь обидві фракції. Зокрема, до ІІ Думи РСДРП провела від Таврії Фомічова, а від Катеринославщини – Білоусова і Нагіх [36, с. 605, 631]. З початком реакції активність есдеків на Півдні різко зменшилася. В умовах Першої світової війни відбулася консолідація більшовизму. Існувала значна кількість об'єднаних парторганізацій [37, с. 519].

Іншою загальноросійською соціалістичною силою, яка вела роботу на Півдні України на початку ХХ ст., була Партія соціалістів-революціонерів (ПСР). Як і місцеві осередки РСДРП, організації ПСР виникли з окремих соціалістичних груп і гуртків 90-х рр. ХІХ ст. [38, с. 93]. Процес формування мережі ПСР у регіоні йшов настільки активно, що у червні 1905 р. навіть постала губернська організація есерів Таврійської губернії – Таврійський союз ПСР [39, с. 15]. Активну участь у роботі ПСР у регіоні, зокрема в Одесі, брало студентство [40, арк. 76; 41, арк. 27].

Програма ПСР передбачала створення «демократичної республіки з широкою автономією областей і громад як міських, так і сільських; якомога ширше використання федеративних зв'язків між окремими націями; визнання за ними права на самовизначення» [27, с. 49; 28, с. 64]. Члени цієї партії активно вимагали скликання Установчих зборів [42, арк. 4зв.]. Окремих положень з українського питання програмові документи ПСР не містили.

Варто окремо зупинитися на масштабах діяльності ПСР на Півдні України. За даними І. Кісельова, А. Кореліна, В. Шелохаєва і М. Леонова, у 1905-1907 рр. місцеві осередки ПСР у Таврійській губернії мали 4245 осіб, а у Херсонській губернії – 1263 особи, що свідчить про значну популярність есерів у регіоні [31, с. 77-78; 43, с. 67-68]. У цей час одними з найбільших організацій партії вважались Катеринославська та Одеська організації ПСР. Як зазначає М. Леонов, окрім столичних організацій, ЦК партії вважало взірцевими три міські організації Півдня – Катеринослава, Миколаєва та Севастополя [44, с. 135]. Місцеві есери активно контактували зі своїми колегами з інших регіонів імперії, зокрема із кавказькими членами ПСР [45, арк. 427]; брали участь у створенні Південноросійської обласної організації ПСР [46, арк. 8]. Одним з напрямів роботи есерів у регіоні стала організація терактів проти місцевих посадовців [47, арк. 1]. Есери вели й активну агітаційну роботу у регіоні [18, с. 155].

Есери брали участь у виборах Державних Дум. Як і більшовики, вони ігнорувала вибори до І Думи [10, с. 79; 19, с. 79]. А під час виборів ІІ Думи члени ПСР стали учасниками виборчих коаліцій у регіоні. У Миколаєві вони, наприклад, блокувалися із РСДРП, Бундом, кадетами [48, с. 54]. Провід ПСР бойкотував вибори до ІІІ Думи, але місцеві осередки партії взяли участь у перегонах [49, с. 49].

Посилення урядових переслідувань після революції 1905-1907 рр. зменшило масштаби

діяльності есерів і практично звело її нанівець у роки Першої світової війни. У постреволуційний час у регіоні жили окремі партійці [50, арк. 7], і діяли поодинокі партосередки [51, арк. 2-4, 18, 30, 53]. Ситуація була настільки важкою, що деякі есери на Півдні України навіть обговорювали можливість об'єднання з місцевими анархістами [46, арк. 69]. Початок революції у лютому 1917 р. вивів партію із стану бездіяльності, в якому вона перебувала за часів світової війни [52, арк. 4, 12].

Через внутрішній розкол у ПСР наприкінці 1906 р. виник Союз соціалістів-революціонерів максималістів, що виступав за негайне втілення у життя програми-максимуму партії, вимагав встановлення «трудої республіки». Провідним засобом боротьби для максималістів був терор. На Півдні України Союз мав свої осередки у Катеринославі, Херсоні [53, с. 17], Миколаєві [54, арк. 70], Бердянську й ін. містах [55, с. 45]. Влада вважала максималістів дуже небезпечними, тому активно переслідувала. Так, 1907 р. групу максималістів було заарештовано в Авдіївці Бахмутського повіту [56, арк. 354]. Уцілілі від репресій партійці емігрували. На 1912 р. політробота максималістів у Росії та за кордоном припинилася. На Півдні України Союз поновив свою діяльність після лютого 1917 р.

До загальноросійської соціалістичної течії історики відносять анархістські групи та гуртки. На території України, зокрема й у південноукраїнському регіоні, анархісти були представлені анархізмом-комунізмом, анархо-синдикалізмом [57, с. 78]. Представники першої течії бачили майбутнє комуністичне суспільство федерацією виробничих і територіальних комун, пов'язаних між собою на договірних засадах [58, с. 180]. Анархо-синдикалісти вважали профспілки (синдикати) найвищою формою організації робітництва, основним засобом його соціального звільнення та початковою стадією соціалістичної організації суспільства. Отже, анархісти бачили майбутнє суспільство бездержавним, тому не приділяли уваги національному питанню.

На Півдні України анархістський рух набув широкого розмаху, особливо у часи революції 1905-1907 рр. Групи і гуртки анархістів діяли у Катеринославі, Одесі, Єлисаветграді, Херсоні, Мелітополі, Миколаєві, Севастополі, Ялті й ін. [59, с. 88; 60, арк. 6; 61, арк. 6]. Катеринослав та Одеса у цей час стали центрами «південного» анархізму, який, на відміну від «північного» (Москва, Петербург, центральні російські губернії), мав екстремістський і терористичний

характер [62, с. 41; 22, с. 135]. Так, місцеві анархісти постійно вдавалися до грабежів для поповнення бюджету своїх організацій [63, арк. 7, 66; 64, арк. 9; 65, арк. 110]. А 1906 р. на з'їзді анархістів у Кишиневі Катеринослав було оголошено центром майбутнього анархістського повстання з метою створення «комуни». Автори цього проекту були затримані, однак місто дійсно перетворилося на центр анархістської пропаганди та терору, куди приїздили анархісти майже з усієї імперії [66, с. 138-139, 144].

По закінченню революції 1905-1907 рр. політична робота анархістів на Півдні України згасає. Новий вибух їхньої активності, пов'язаний з початком революції 1917 р. Хоча у Катеринославі певне пожвавлення руху спостерігалось вже у січні 1917 р. [67, арк. 5-6].

Таким чином, на Півдні України діяли організації російських соціалістів, представлені російськими еседеками, есерами й анархістами. Якщо еседеки й есери декларували право націй на самовизначення, то анархісти обходили цю проблему своєю увагою. Дії російських соціалістів у регіоні набули значних масштабів, зокрема Одеса та Катеринослав стали одними з імперських центрів есерівського й анархістського руху.

Зі створенням Державних Дум і введенням виборчого права у Російській імперії на Півдні України почався процес формування осередків загальноросійських ліберальних сил, до яких належали Конституційно-демократична партія (згодом – Партія народної свободи (ПНС) та «Союз 17 октября».

Конституційно-демократична партія утворилася у жовтні 1905 р. Її програма не передбачала права кожної нації на самовизначення. Питання автономії окремих територій Російської імперії, окрім Царства Польського та Великого князівства Фінляндського, на думку членів ПНС, було справою майбутнього [58, с. 182, 186; 68, с. 68]. У той же час, кадети вважали, що основний закон Російської імперії має гарантувати всім народностям країни право на культурне самовизначення, зокрема повна свобода вживання різних мов і діалектів у публічному житті, свобода створення навчальних закладів і всяких зібрань, союзів, установ, які мають на меті збереження та розвиток мови, літератури й культури кожної народності [27, с. 71, 74; 28, с. 78, 80].

Діяльність кадетів на Півдні України набула досить значного масштабу. За даними російських вчених І. Кисельова, А. Кореліна, В. Шелохаєва, у період революції 1905-1907 рр. на Катеринославщині діяли організації ПНС з чисельністю 435 осіб, у Таврії – 1020, а на

Херсонщині – 1860 [31, с. 77-78]. На думку О. Старинця, у цей час Херсонська губернска організація була другою за чисельністю губернською організацією кадетів в Україні, після Київської [69, с. 40]. До ЦК ПНС входили члени одеського комітету партії А. Ізгоев та Є. Щепкін [70, с. 312, 320].

Виступаючи парламентською партією, кадети приділяли головну увагу роботі у Державних Думах, тому політична діяльність місцевих відділів ПНС після 1907 р. зменшується та поступово припиняється, особливо у роки Першої світової війни [71, с. 151]. З 1917 р. кадети активно включилися у революційний процес.

Іншою російською ліберальною партією, організації якої були представлені на Півдні України, був «Союз 17 октября», котрий також виник восени 1905 р. До його складу могли увійти усі особи, організації та партії, що поділяли програмні засади цієї організації [72, с. 70]. Октябристи були прибічниками ідеї неподільності Російської імперії: «Життєвою умовою посилення зовнішніх позицій Росії та її внутрішнього процвітання є захист єдності її політичного тіла, збереження її унітарного ладу». Право на певну автономію визнавалось лише за Великим князівством Фінляндським. Октябристи вважали за потрібне протидіяти усім політичними акціям, які прямо чи опосередковано спрямовані на поділ імперії або ж заміну її на союзну державу чи союз держав [27, с. 94; 230, с. 183].

Щодо масштабів діяльності октябристів у південноукраїнському регіоні на початку ХХ ст., то на 1905-1907 рр. на Катеринославщині існувало 5 організацій із 2223 партійцями, у Таврійській губернії – 8 осередків чисельністю 4714 особи, а у Херсонській – 5 організацій, що нараховували 750 осіб [31, с. 77-78]. Проте після 1912 р. місцеві осередки партії зникають по всій імперії. Зрештою, Перша світова війна призвела до повної дезорганізації партії «Союз 17 октября» [73, с. 76].

Отже, загальноросійський ліберальний рух на Півдні України був представлений кадетами й октябристами, які мали різне ставлення до національного питання. Кадети відкрито декларували право націй на самовизначення, але вважали це питанням досить далекого майбутнього для всіх народів, окрім поляків і фінів. А октябристи виступали за збереження унітарності Російської імперії. Ліберали вели досить суттєву політичну роботу у регіоні. Особливою активністю відзначилися кадети Херсонщини.

Ще однією течією загальноросійського руху у південноукраїнському регіоні була консерва-

тивна. Найбільш радикальних adeptів відповідних ідей у Росії називали чорносотенцями. На Півдні України вони створили відділи загальноросійських чорносотенних союзів, а також регіональні організації. 1900 р. постала перша чорносотенна організація, осередки якої були представлені у регіоні на початку ХХ ст., – «Русское собрание», котре спочатку діяло як клуб прибічників «руського начала» у культурному, духовному та побутовому житті суспільства [37, с. 534-535]. Його осередки існували в Одесі, Херсоні та Сімферополі [74, с. 16-18; 7, с. 247]. Члени «Русского Собрания» були поборниками ідеї унітарності Російської імперії. Програмові документи організації проголошували, що «всі спроби до розколу Росії під будь-яким гаслом є неприйнятні. Росія єдина і не подільна». Члени цього союзу визнавали право за окремими націями на певне культурне самовизначення, але відкидали будь-яку можливість запровадження рідної мови викладання у школах, вважаючи, що державна школа має бути «Руською школою» [29, с. 222-223].

Іншою чорносотенною організацією, що діяла на Півдні України, був СРЛ, який виник у квітні 1905 р. [58, с. 129]. Як і «Русское собрание», він ставив за мету збереження пануючого у Російській імперії політичного ладу. Так, устав «Одесского союза русских людей» зазначав, що метою організації є «міцне об'єднання руських людей у Російській імперії для спільної роботи на користь нашої любові вітчизни, Росії єдиної та неподільної, для захисту Православної Віри, необмеженого Царського Самодержавства і Руської народності» [75, с. 3]. На початку ХХ ст. у регіоні, як і в Одесі, організації СРЛ діяли у Катеринославі, Кривому Розі, Олександрівську (Катеринославська губ.) та ін. [74, с. 20]. СРЛ Одеси та Катеринослава, подібні до відділів Союзу у Києві, Тамбові та Шуї, були одними з найбільш потужних в імперії [37, с. 576].

У листопаді 1905 р. було засновано найбільш впливову організацію Чорної сотні – Союз руського народу (СРН), відділи якої виникли на Півдні України [58, с. 193]. Цей союз ставив за мету своєї діяльності збереження «єдності та неподільності Російської імперії, непорушності основних засад російської державності» [28, с. 107; 29, с. 200]. СРН заперечував права неруських націй, що населяли імперію, на розвиток власної культури, зокрема право на використання національної мови, проголошуючи, що «руська мова є панівною мовою Російської імперії для всіх її народів» [76, арк. 4]. Як зазначає І. Лосєв, абсолютне

заперечення українців, їхньої мови і культури стало альфою та омегою мислення й діяльності чорносотенців [30, с. 121]. Ще одним з наріжних каменів ідеології СРН був антисемітизм [77, арк. 2-6].

Незважаючи на великодержавний шовінізм, південноукраїнським відділам СРН вдалося залучити до своєї діяльності чималі маси людей. Так, у часи революції 1905-1907 рр. організації СРН у Таврійській губернії об'єднували близько 9 тис. членів, у Катеринославській – близько 17 тис., а у Херсонській – 18 тис. [31, с. 77-78]. Поступово у СРН виникло дві ідейні течії. Довкола одного з лідерів Союзу А. Дубровіна об'єдналися члени СРН, які бажали повернути імперію до необмеженої монархії, критикували третьочервневий режим і уряд. Інша ж частина союзників визнала неможливість повернення до попереднього політичного режиму [37, с. 576].

Конфлікти у середовищі СРН призвели до двох розколів організації. На початку 1908 р. через ідейні й особисті протиріччя між товаришем голови СРН В. Пурешкевичем і головою Союзу А. Дубровіним і перший покинув СРН та створив власний СМА [78, с. 88]. На території України, за даними І. Омелянчука, перші відділи Союзу імені Михайла Архангела (СМА) виникли в Одесі та Херсоні [74, с. 43-44]. Подібно до інших чорносотенних союзів, СМА мав підтримку влади, але подекуди виникали конфлікти з місцевою адміністрацією [79, арк. 67]. Інший розкол СРН пов'язаний з усуненням А. Дубровіна у 1910 р. від керівництва Союзом. 1912 р. він створив власний Союз – Всеросійський дубровінський Союз руського народу (ВДСРН), робота по відкриттю відділів якого у регіоні активно велася на передодні Першої світової війни [80, с. 152].

Поряд із відділами загальноросійських організацій Чорної Сотні на Півдні були представлені і місцеві чорносотенні організації, зокрема «Общество националистов» (Одеса) [81, с. 10], «Покровское братство православных людей» (Севастополь) [82, с. 88], «Лига патриотов» (Феодосія) [36, с. 373] й ін. У цілому ж, усі чорносотенні союзи регіону користувалися підтримкою влади [83, арк. 283]. В умовах світової війни чорносотенні організації пережили організаційну кризу [84, с. 42]. З початком революції 1917 р. більшість цих союзів, серед них СРН і СРЛ, розпалися. А робота СРН вивчалася спеціальною слідчою комісією Тимчасового уряду [85, с. 97]. Південь став одним з центрів діяльності чорносотенців.

Отже, найбільшу активність у південноук-

раїнському регіоні до початку Української національної революції виявляли представники загальноросійських громадсько-політичних сил. На Півдні України був репрезентований широкий спектр цих партій і організацій, який включав у себе як соціалістичні, ліберальні, так і консервативні сили. Найпотужнішою у регіоні була діяльність соціалістичних і консервативних сил. Більшовики масштабно діяли у Катеринославській, були популярними у Таврійській і Херсонській губерніях, так само активно працювали есери. Південь став одним із центрів діяльності анархістів і чорносотенців в Україні, центрами «південного» анархізму стали Катеринослав та Одеса. Впливовими були і місцеві осередки загальноросійських ліберальних партій – кадетів і октябристів. Другою за чисельністю губернською організацією кадетів в Україні стала Херсонська організація, після Київської. Осередки ж октябристів були повністю дезорганізовані після Першої Світової війни.

Загалом політичні сили російської меншини серед населення Півдня України набули значної популярності та мали підтримку, як загальноросійські, так і осередки партій та громадських організацій, створених у південноукраїнському регіоні. Однак за своїми програмними настановами та характером діяльності всеросійські партії й організації не розглядали можливості навіть підняття українського питання та у переважній більшості виступали за збереження Російської імперії. Отже, політичні сили російської меншин на початку ХХ ст. не виявляли бажання до співпраці з українським національним рухом, більше того російські партії й організації виступали головним конкурентом українських сил, а на Півдні України здебільшого переважали. Згодом діяльність російських політичних сил отримала свій подальший вияв в умовах демократичної політики Центральної Ради стосовно національних меншин. Есери й есдеки декларували право націй на самовизначення та вбачали вирішення національного питання у перетворенні колишньої імперії на федерацію, формально аргументуючи свою позицію необхідністю збереження єдності революційних сил. Більш того, більшовики здійснили низку спроб розбудови сепаратистських радянських республік у південноукраїнському регіоні. Кадети та консервативні організації підтримували ідею єдності та неподільності Росії. Таким чином, найбільш неоднозначним, навіть негативним, було ставлення до національного питання саме з боку загальноросійських сил, які

у подальшому зіграли свою трагічну та підступну роль у знищенні української державності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Лисяк-Рудницький І. Роль України в новітній історії / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе. – К.: «Основи», 1994. – Т. I. – С. 147-171.
2. Турченко Г.Ф. Діяльність загальноросійських політичних партій та організацій у південноукраїнському регіоні в умовах Центральної Ради / Г.Ф. Турченко, О.С. Ядловська // Наук. пр. іст. ф-ту Запоріж. нац. ун-ту. – 2012. – Вип. 33. – С. 68-80.
3. Вардин І. Партия меньшевиков и русская революция / И. Вардин. – М.: Красн. новь, 1922. – 36 с.
4. Диманштейн С. Кто такие меньшевики / С. Диманштейн. – Харьков: Госполитпросвет УССР, 1923. – 36 с.
5. Эрде Д. Меньшевики. Какие партии были в России / Д. Эрде. – Харьков: Пролетарий, 1929. – 95 с.
6. Черномордик С. Эсеры (партия социалистов-революционеров) / С. Черномордик. – Х.: Изд-во «Пролетарий», 1929. – 64 с.
7. Діденко О. Одеські чорносотенні союзи в роки першої російської революції / О. Діденко // Одіссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології. – Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2011. – С. 247-250.
8. Горев Б.И. Анархизм в России / Б.И. Горев. – М.: Молодая гвардия, 1930. – 143 с.
9. Равич-Черкасский М. Анархисты / М. Равич-Черкасский. – Харьков: Издательство «Пролетарий», 1930. – 68 с.
10. Непролетарские партии России: Урок истории / Ред. кол.: К.В. Гусев и др.; Под общ. ред. И.И. Минца. – М.: Мысль, 1984. – 566 с.
11. Гусев К. Крах партии левых эсеров / К. Гусев. – М.: Соцэкгиз, 1963. – 259 с.
12. Гусев К. Партия эсеров: от мелкобуржуазного революционизма к контрреволюции. Исторический очерк / К. Гусев. – М.: «Мысль», 1975. – 383 с.
13. Комин В. Банкротство буржуазных и мелкобуржуазных партий России в период подготовки и победы Великой октябрьской социалистической революции / В. Комин. – М.: «Моск. Рабочий», 1965. – 644 с.
14. Комин В.В. История помещичьих, буржуазных и мелкобуржуазных политических партий в России / В.В. Комин. – Калинин: Калининский государственный педагогический институт им. М.И. Калинина, 1970. – Ч. I. (1900 – июль 1917 г.). – 278 с.
15. Спиринов Л.М. Крушение помещичьих и буржуазных партий в России (начало XX в. – 1920 г.) / Л.М. Спиринов. – М.: Мысль, 1977. – 366 с.
16. Ветров Р. Победа Октябрьской революции и банкротство меньшевиков на Украине / Р. Ветров. – Харьков: Вища школа, 1983. – 145 с.
17. Ветров Р. Криза меншовицьких організацій на Україні в період підготовки більшовиками Жовтневої революції / Р. Ветров, Б. Корольов // Український історичний журнал. – 1979. – № 4. – С. 60-68.
18. Сіталова Н.О. Агітаційно-пропагандистська діяльність катеринославського комітету Партії соціалістів-революціонерів (1902-1904 рр.) / Н.О. Сіталова // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження. Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: Видавництво ДНУ, 2007. – Вип. 4. – С. 154-162.
19. Сіталова Н.О. Есери Катеринослава і вибори до другої Державної Думи Російської імперії / Н.О. Сіталова // Гуманітарний журнал. – 2005. – № 1-2. – С. 78-81.
20. Сіталова Н.О. Терористична діяльність есерів Південної України (1902-1907 рр.) / Н.О. Сіталова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. – Дніпропетровськ: Видавництво ДНУ, 2007. – Вип. 15. – С. 46-50.
21. Чепурко О.О. Меншовизм на початку ХХ ст.: історіографія проблеми / О.О. Чепурко // Проблеми політичної історії України. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2006. – С. 184-195.
22. Врадій С.А. Анархо-комуністична організація Півдня України (1905-1917) як особлива соціальна група / С.А. Врадій // Гуманітарний журнал. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. – № 1-2. – С. 125-137.
23. Михненко А.М. Історія Донецького басейну другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.: монографія / А.М. Михненко. – К.-Донецьк: ТОВ «Юго-Восток Лтд», 2003. – 440 с.

24. Донченко С.П. Ліберальні партії України (1900-1919 рр.) / С.П. Донченко. – Дніпродзержинськ: Видавничий відділ ДДТУ, 2004. – 379 с.
25. Спиридович А.И. Революционное движение в России / А.И. Спиридович. – СПб.: Типография Штаба отдельного корпуса жандармов, 1914. – Вып. 1: Российская социал-демократическая рабочая партия. – 250 с.
26. Шморгун П.М. З історії більшовицьких організацій України (1905 р.) / П.М. Шморгун // Український історичний журнал. – 1965. – № 1. – С. 41-53.
27. Программы политических партий в России. Репринтное воспроизведение издания 1917 года. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1991. – 84 с.
28. Программы политических партий и организаций России конца XIX-XX века. – Ростов н/Д: Издательство Ростовского университета, 1992. – 240 с.
29. Программные документы политических партий России дооктябрьского периода / Под редакцией Л.С. Леоновой. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. – 240 с.
30. Лосев І. Російська інтелігенція й українське питання на початку XX століття / І. Лосев // Сучасність. – 1999. – № 11. – С. 120-126.
31. Киселев И.П. Политические партии в России в 1905-1907 гг.: численность, состав, размещение (количественный анализ) / И.П. Киселев, А.П. Корелин, В.В. Шелохаев // История СССР. – 1990. – № 4. – С. 71-88.
32. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф.386, оп.1, спр.540, арк.171.
33. ЦДІАК України, ф.354, оп.1, спр.11, арк.61.
34. ЦДІАК України, ф.313, оп.2, спр.1155, арк.41, 43.
35. ЦДІАК України, ф.386, оп.1, спр.1022, арк.10.
36. Общественное движение в России в начале XX века / Под ред. Л. Мартова, П. Маслова и А. Потресова. – СПб.: Тип. т-ва «Общ.еств. польза», 1914. – Кн. 5. Т. III. Партии – их состав, развитие и проявление в массовом движении, на выборах и в Думе. – 643 с.
37. Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Энциклопедия. – М.: РОССПЭН, 1996. – 872 с.
38. Спиридович А.И. Партия социалистов-революционеров и ее предшественники. 1886-1916 / А.И. Спиридович. – Пг.: Военная типография, 1918. – 624 с.
39. Королев В.И. Возникновение политических партий в Таврической губернии / В.И. Королев. – Симферополь: Таврия, 1993. – 42 с.
40. ЦДІАК України, ф.385, оп.1, спр.1897, арк.76.
41. ЦДІАК України, ф.386, оп.1, спр.1021, арк.27.
42. ЦДІАК України, ф.339, оп.1, спр.181, арк.4.
43. Леонов М.И. Численность и состав партии эсеров в 1905-1907 гг. / М.И. Леонов // Политические партии России в период революции 1905-1907 гг. Количественный анализ. Сб. ст. – М.: Институт истории СССР АН СССР, 1987. – С. 49-95.
44. Леонов М.И. Партия эсеров в 1905-1907 гг.: организационная структура, состав, численность / М.И. Леонов // Непролетарские партии России в трех революциях. Сборник статей. – М.: Наука, 1989. – С. 132-138.
45. ЦДІАК України, ф.385, оп.1, спр.2421, арк.427.
46. ЦДІАК України, ф.313, оп.2, спр.1946, арк.8.
47. ЦДІАК України, ф.268, оп.1, спр.106, арк.1.
48. Степанов Л.М. Тактика спільних дій більшовиків з есерами на Україні в 1905-1907 рр. / Л.М. Степанов, Д.В. Ярош // Наукові праці з питань політичної історії. – К.: Либідь, 1992. – Вып. 172. – С. 42-56.
49. Сусоров В.Д. Про програму і тактику партії есерів у 1907-1914 рр. / В.Д. Сусоров // Наукові праці з питань політичної історії. – К.: «Либідь», 1991. – Вып. 169. – С. 47-52.
50. ЦДІАК України, ф.705, оп.2, спр.15, арк.7.
51. ЦДІАК України, ф.268, оп.2, спр.83, арк.2-4, 18, 30, 53
52. ЦДІАК України, ф.385, оп.1, спр.2990, арк.4, 12.
53. Шморгун П.М. Політичні партії України на початку XX ст.: соціальний склад, чисельність, типологія / П.М. Шморгун // Наукові праці з питань політичної історії. – К.: Либідь, 1992. – Вып. 172. – С. 14-25.
54. ЦДІАК України, ф.354, оп.1, спр.33, арк.70.
55. Королев В.И. Бунт на коленях (политические партии в Таврической губернии 1905-1907 гг.) / В.И. Королев. – Симферополь: Таврия, 1993. – 70 с.
56. ЦДІАК України, ф.705, оп.2, спр.15, арк.354.
57. Ситник О. Идеология анархистского руха в Україні періоду 1917-1921 років / О. Ситник // Схід. – 2009. – Вып. 5. – С. 78-80.
58. Павко А.І. Політичні партії, організації в Україні: кінець XIX – початок XX століття: зародження, еволюція, діяльність, історична доля / А. Павко. – К.: Видавництво Іван Федоров, 1999. – 246 с.
59. Комин В.В. Анархизм в России. Специальный курс лекций, прочитанный на историческом факультете педагогического университета / В.В. Комин. – Калинин: Областная типография, 1969. – 244 с.
60. ЦДІАК України, ф.419, оп.1, спр.5671, арк.6.
61. ЦДІАК України, ф.1597, оп.1, спр.105, арк.6
62. Лебеденко О.М. Анархисти на Україні в 1903-1908 рр. / О.М. Лебеденко // Український історичний журнал. – 1991. – № 11. – С. 36-43.
63. ЦДІАК України, ф.385, оп.1, спр.2281, арк.7.
64. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф.1115, оп.1, спр.7, арк.9.
65. Державний архів Дніпропетровської області, ф.11, оп.1, спр.435, арк.110.
66. Савченко В.О. Анархистський рух на Україні у 1905-1907 рр. / В.О. Савченко // Наукові праці з питань політичної історії. Міжвідомчий науковий збірник. – К.: «Либідь», 1991. – Вып. 169. – С. 139-147.
67. ЦДІАК України, ф.313, оп.2, спр.3440, арк.5-6.
68. Павко А.І. Російські ліберальні партії в громадському житті Наддніпрянщини в 1905-1907 рр. / А.І. Павко // Пам'ять століть. – № 4. – С. 68-75.
69. Старинець О.Г. Виникнення організації конституційно-демократичної партії (партії народної свободи) в Україні (жовтень 1905 – лютий 1906 рр.) / О.Г. Старинець // Український історичний журнал. – 1995. – № 6. – С. 37-46.
70. Шелохаев В.В. Кадеты – главная партия либеральной буржуазии в борьбе с революцией 1905-1907 гг. / В.В. Шелохаев. – М.: Издательство «Наука», 1983. – 328 с.
71. Шелохаев В.В. Кадеты, или искусство компромисса / В.В. Шелохаев // ПОЛИС. – 1993. – № 1. – С. 147-153.
72. Нагайник В.А. Партія октябристів у політичній історії Росії / В.А. Нагайник // Наукові праці з питань політичної історії. – К.: Либідь, 1991. – Вып. 169. – С. 68-75.
73. Чертищев А.В. Политические партии России и массовое политическое сознание действующей русской армии в годы Первой мировой войны (июль 1914 – март 1918 гг.) / А.В. Чертищев. – М.: Изд. ВВИА им. проф. Н.Е. Жуковского, 2006. – 848 с.
74. Омелянчук И.В. Черносотенное движение на территории Украины (1904-1914 гг.) / И.В. Омелянчук. – К.: НИУРО, 2000. – 168 с.
75. Устав общества «Одесский союз русских людей». – Одесса: Тип. Общества «Русск. Речь», 1914. – 12 с.
76. Державний архів Николаївської області (далі – ДАМО), ф.231, оп.1, спр.1899, арк.4.
77. ДАМО, ф.216, оп.1, спр.1467, арк.2-6.
78. Омелянчук І. Чорносотенний рух в Україні на початку XX століття / І. Омелянчук // Сучасність. – 1997. – № 12. – С. 86-93.
79. ЦДІАК України, ф.313, оп.2, спр.2970, арк.67.
80. Назарова Є.П. Діяльність чорносотенних організацій Півдня України у 1903-1914 рр. / Є.П. Назарова // Одиссо. Актуальні проблеми історії, археології та етнології. – Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова, 2011. – С. 151-156.
81. Островцов В. Черная сотня и красная сотня / В. Островцов. – М.: Воениздат, 1991. – 48 с.
82. Степанов С.А. Черная сотня в России. 1905-1914 гг. / С.А. Степанов. – М.: Изд-во «Росвузнаука», 1992. – 330 с.
83. ЦДІАК України, ф.335, оп.1, спр.46, арк.283.
84. Кирьянов Ю.И. Численность и состав крайних правых партий в России (1905-1917 гг.): тенденции и причины изменений / Ю.И. Кирьянов // Отечественная история. – 1999. – № 5. – С. 29-43.
85. Самарцев А.Г. Чорносотенці на Україні (1905-1917 рр.) / А.Г. Самарцев // Український історичний журнал. – 1992. – № 1. – С. 90-98.

Ядловська Ольга Діяльність загальноросійських політичних партій та організації у південноукраїнському регіоні на початку ХХ ст.

У статті приділено увагу формуванню, розвитку та роботі на Півдні України на початку ХХ ст. місцевих осередків загальноросійських політичних партій: Російської соціал-демократичної партії, Партії соціалістів-революціонерів, Союзу соціалістів-революціонерів максималістів та ін. Окреслено діяльність анархістських груп і гуртків, зокрема, рух анархізму-комунізму й анархо-синдикалізму. Встановлено, що ліберальні російські сили у регіоні були представлені Конституційно-демократичною партією та «Союзом 17 октября», консервативний напрям і його радикальна течія – загальноросійськими чорносотенними союзами та їх організаціями «Русское собрание», «Союз русских людей», Союз руського народу. Визначено, що на Півдні України переважали соціалістичні російські сили. Прослідковано, що загалом російські політичні сили серед населення набули значної популярності та мали підтримку, як загальноросійські, так і осередки партій і громадських організацій, створених у південноукраїнському регіоні. Однак за своїми програмними настановами та характером діяльності загальноросійські партії й організації не розглядали можливості навіть підняття українського питання й у переважній більшості виступали за збереження Російської імперії.

Ключові слова: партія, організація, російська національна меншина, Південь України, початок ХХ сторіччя

Ядловская Ольга Деятельность всероссийских политических партий и организаций в южноукраинском регионе в начале ХХ в.

Статья посвящена формированию, развитию и работе на Юге Украины в начале ХХ в. местных ячеек всероссийских политических партий: Российской социал-демократической партии, Партии социалистов-революционеров, Союза социалистов-революционеров максималистов и др. Охарактеризовано деятельность анархистских групп и кружков, в частности движение анархизма-коммунизма и анархо-синдикализма. Установлено, что либеральные всероссийские силы в регионе были представлены Конституционно-демократической партией и «Союзом 17 октября», консервативное направление и его радикальное течение – всероссийскими черносотенными союзами и их организациями «Русское собрание», «Союз русских людей», Союз русского народа. Определено, что на Юге Украины преобладали социалистические российские силы. Прослежено, что в общем российские политические силы среди населения приобрели значительную популярность и имели поддержку, как всероссийские, так и ячейки партий и общественных организаций, сформированных в южноукраинском регионе. Однако согласно с программными требованиями и характером деятельности российские партии и организации не рассматривали даже возможности поднятия украинского вопроса и в большинстве своем выступали за сохранение Российской империи.

Ключевые слова: партия, организация, русское национальное меньшинство, Юг Украины, начало ХХ столетия

Yadlovska Olga Activities of all-political parties and organizations in the South region in the early XX century

The article is devoted to social and political activity of the Russian minority in the South region in the early twentieth century. In the all-operated socialist, liberal and conservative forces, local branches were polyethnic composition. Attention is paid to the formation, development and operation of the South Ukraine all-local branches of political parties of the socialist movement, the Russian Social Democratic Party, the Socialist Revolutionary Party, the Union of Socialist Revolutionaries maximalists and others. The Bolsheviks were big in Katerynoslav province were popular in Taurian and Kherson provinces, as well actively working Revolutionaries who organized Taurian Union and attracted students to work even in Odessa. Also outlined the activities of anarchist groups and clubs, including the movement anarchist-communism and anarcho-syndicalism, the cells were Elisavetgrad, Kherson, Melitopol, Nikolayev, Sevastopol, Yalta. Katerynoslav and Odessa became centers of «southern» monarchism. Liberal Russian forces in the region were represented Constitutional Democratic Party and «Union of October 17» a conservative direction, and his radical course – Black Hundreds unions and their organizations «Russian Assembly», «Union people Russians», Soyuz Russian people. The second largest provincial cadet organization in Ukraine became the Kherson organization after Kiev. Octo cells were completely disorganized after the First World War. Black Hundred organizations were represented at the South Ukraine all-organizations and local «Society nationalists» in Odessa, «Pokrovsky Orthodox brotherhood of people» in Sevastopol, «League of Patriots» in Feodosia and others. Indicated that a surge of political activity of all Russian forces widely at the time of the revolution of 1905-1907. It was determined that the South Ukraine dominated socialist Russian forces. Followed that general Russian political forces among the population gained considerable popularity and have support as the all and the party organizations and community organizations created in the South region. However, in its program guidelines and the nature of the Russian parties and organizations not even considered the possibility of raising questions and Ukrainian overwhelmingly advocated the preservation of the Russian Empire. Subsequently, the activity of Russian political forces has been further demonstration after the February 1917 revolution in a democratic policy of the Central Rada concerning national minorities.

Keywords: party organization, Russian minority, South Ukraine, early XX century

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Кринко Є.Ф., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 10.11.2016 р.